

Je věda slučitelná s náboženstvím?

Václav Hořejší

V první řadě záleží na tom, o jakém náboženství ve vztahu k vědě mluvíme. Největší potíž je ovšem s takovými náboženskými směry, které se fundamentalisticky domnívají, že jejich svaté texty pocházející přímo a doslova od Boha, se závazně vyjadřují i k přírodovědeckým tematům – např. že jednoznačně preferují kosmologii stanovující stáří Země i celého vesmíru na několik málo tisíc let nebo popírají biologickou evoluci a zastávají ideu kreacionismu. Myslím, že takové náboženství je s moderní přírodovědou opravdu těžko slučitelné. Před několika lety jsem např. navštívil jednu z přednášek anti-evolucionistického cyklu „Darwinův fatální omyl“ pořádaného církví Adventistů sedmého dne. Jeden z přednášejících (s akademickým titulem) tam např. tvrdil, že před Adamovým hříchem v ráji šelmy byly býložravé, že komáři a choroboplodné bakterie byly stvořeny až v rámci trestu za Adamův hřích a že součástí tohoto trestu bylo i zčernání pokožky určité části Adamova potomstva. Jiný přednášející vyslovil názor, že ty, kteří věří Darwinovu bludu, že člověk povstal z opice, prozrazuje především to, že mají tendenci chovat se sami jako opice...

Věda je lépe kompatibilní s umírněnější formou náboženství, která základní vědecké poznatky akceptuje a přírodovědecká témata v bibli nebo jiných posvátných textech chápe spíše alegoricky. Takové asi nejběžněji rozšířené náboženství obvykle operuje s pojmy jako posmrtný život či duchovní svět obydlený anděly, démony, nesmrtelnými dušemi zemřelých a podobnými bytostmi, a se zásadně důležitou představou „osobního Boha“, který působí jako jakýsi hybatel za kulisami našeho světa v nějakém jiném, „duchovním“ světě, občas do dějů našeho světa zasáhne nějakým zázrakem neslučitelným s přírodními zákony, občas vyslyší něčí prosbu o pomoc a jindy potrestá zlo, duše hodných lidí po smrti přijímá k sobě, atd. Takové náboženství je při troše dobré vůle a s trochou obratné sofistiky s vědou slučitelné – nedokazatelná existence duchovního světa a jeho obyvatel, autonomních duší, posmrtného života atd. není ve většině případů v žádném zásadním rozporu s vědeckým zkoumáním světa hmotného, zázraky lze přijmout jako principiálně nezkoumatelné, nereprodukovatelné singulární výjimky z normálního dění. Důkazem toho, že takovéto pojetí náboženství není s vědou v neřešitelném rozporu, je velký počet vědců, kteří podobné tradiční formy náboženství vyznávají. Určité problémy ale přece asi jen nastávají přinejmenším při vědeckém studiu psychiky (= duše): těžší lze uvést do souladu výsledky svědčící o plné podmíněnosti psychiky molekulárními ději v mozku s konceptem autonomní nehmotné duše. Problém by asi také nastal, kdyby se podařilo vytvořit nějakou umělou nebiologickou inteligenci, která by projevovала veškeré atributy lidské duše. Problémy kompatibility takového umírněného ale tradičního náboženství s vědou se většinou řeší tak, že obě oblasti, věda a náboženství jsou považovány za vzájemně mimoběžné a nekonkurenční – náboženství si v tomto pojetí nečiní nároky na přírodovědecký výklad světa a soustřeďuje se na existenciální aspekty člověka. Problémem přece jen je to, že věda si činí oprávněné nároky i na studium lidské psychiky a všeho, co s tím souvisí.

Konečně myslím, že není naprosto žádný rozpor mezi dnešní vědou a jakýmsi elementárním náboženstvím, resp. deismem. Dnes je vcelku všeobecně přijímaný kosmologický model, podle něhož vesmír počal „Velkým třeskem“ a poté se postupně vytvářely různé stále složitější struktury. Nakonec spontánně vznikl i život, který se dále vyvíjel směrem ke stále složitějším formám obdařeným nakonec i vědomím schopným svět kolem sebe reflektovat. V této fázi se nepopíratelnou realitou stávají i tak subtilní věci jako je např. „krása“ a vůbec přitom nezáleží na tom, že vznikly jen a jen díky tak prozaickým mechanismům, jako je chemie proteinů a nukleových kyselin, „sobectví genů“, přírodní výběr atd.

Řekl bych, že přímo bije do očí, že povaha elementárních částic, základní přírodní konstanty a zákony jsou takové, že tento vývoj od počátečního chaosu ke stále složitějším strukturám nejen umožňují, ale jakoby přímo vynucují. Není tedy snad nerozumné očekávat, že tento proces bude pokračovat, že jsme na cestě k něčemu ještě mnohem komplexnějšímu a „vědomějšímu“. To je přece představa, která má velmi blízko k onomu esenciálnímu náboženství – Velký třesk a to, co následovalo, je procesem stvoření, tak jak je třeba básnický popisován na úvodních stránkách bible; to, k čemu snad vše směřuje, lze dobře chápat jako postupné naplňování smyslu tohoto stvoření, kvůli němuž byly ty základní parametry vesmíru nastaveny právě tak, jak jsou. To je tedy vlastně totéž, o čem hovořil katolický myslitel P. Teilhard de Chardin jako o směřování k „bodu Omega“.

Takové náboženství s vědou, tj. co nejdokonalejším poznáváním světa, nejen že není v žádném rozporu, ale nutně vědu potřebuje. Nemyslím, že takové „esenciální náboženství“ je pro člověka z existenciálního hlediska nějak nedostatečné, abstraktní a studeně odtažité. Když se nad tím pořádně zamyslíme, přináší nám to nejdůležitější – víru ve smysluplnost existence světa a naší existence v něm: vše směřuje k něčemu snad až

fantasticky dokonalejšímu; naší přirozenou úlohou je být tomuto pohybu s radostí nápomocni. Bůh je v tomto pojetí víceméně totožný s oním smysluplným řádem světa, je to mimo jiné to, co způsobilo, že náš svět se řídí právě takovými zákony, které v něm vládou a tím, co je stále udržuje v platnosti (přinejmenším je to to jediné, co se umíme o Bohu dozvědět). Je tedy přímo a bytostně spojen s naším materiálním světem, o kterém toho zatím zřejmě víme jen velmi málo. Na základě dosavadní empirické zkušenosti existuje dobrá naděje, že lidstvo bude takového Boha stále lépe poznávat (samozřejmě prostřednictvím vědeckého poznávání přírody), přibližovat se mu a ztotožňovat se s ním - prostě ten Teilhardův „bod Omega“.... Myslím, že takový deismus je v plném souladu s nezákladnějším principem křesťanství – požadavkem milovat z celého srdce Boha. Jinak řečeno – plně a s radostí respektovat smysluplný řád světa, který jak se zdá směřuje k něčemu velkému, co prozatím přinejlepším tušíme v hrubých obrysech.

Takovéto náboženství v podstatě nepotřebuje operovat s pojmy jako posmrtný život, duchovní svět či osobní Bůh. Na druhé straně je pozoruhodné, jaký reálný obsah dostávají v takovém deismu některé tradiční náboženské představy: jakási nesmrtnost či opakovaná reinkarnace a přitom stálé spojení s Bohem spočívá vlastně v tom, že základní neustále se obměňující základní stavební jednotky našich těl (atomy) se již během našeho života nebo po smrti stanou součástmi mnoha dalších a budoucích bytostí. Fascinující je např. i fakt, že všechny atomy těžkých prvků v našich tělech byly kdysi součástmi vzdálených hvězd, které skončily svoji existenci jako supernovy. Existence „duše“ lidí (ale i zvířat) je samozřejmostí - však také existuje solidní věda, psychologie, která se touto entitou zabývá! Není to však nic jiného než „emergentní jev“ vyplývající z neobyčejně složité organizace biomolekul a buněk mozku. Ač to zní fantasticky až nepřijatelně, není myslím z vědeckého hlediska principiálně vyloučena ani jakási forma vzkříšení zemřelých – lze si představit, že někdy v budoucnosti bude možno získat dostatečné informace potřebné ke zpětné rekonstrukci jakýchkoli objektů, které existovaly v minulosti (podobně, jako bylo možno takřka dokonale zrekonstruovat např. některá města zničená ve 2. světové válce).

Jsem přesvědčen, že odstraníme-li různé misinterpretace, pokřiveniny a historické nánosy, je tato elementární víra ve smysluplný řád světa skýtající velkou naději pro budoucnost zcela v souladu se základními principy velkých světových náboženství. Zakladatelské postavy velkých náboženství (Mojžíš, Ježíš, Pavel, Buddha, Konfucius, Mohamed) lze samozřejmě i nadále uctívat jako náboženské génie, kteří měli mimořádný smysl pro vnímání a vyjádření toho, že náš svět a především náš život v něm má hluboký smysl, který máme pokorně respektovat. Sdělovali to způsobem přiměřeným své době a lidstvo oslovovali často podobnými prostředky, jako tvůrci geniálních uměleckých děl. Takový způsob bývá vzhledem k ustrojení naší psychiky mnohem účinnější než argumentace přísně racionální; je ovšem velmi náročný na duchovní vyspělost příjemců takového poselství, protože je stejně jako dobré umělecké dílo nejednoznačný, mnohovrstevný, paradoxní a emocionální. Není již vinou těchto náboženských géníů, že jejich často jinotajně prezentované ideje byly jejich následovníky často hrubě zkresleny tak, že by je jejich původní tvůrci asi ani nepoznali.

Je zcela bláhové očekávat, že někdo založí jakési nové ideální „náboženství budoucnosti“ spřátelené s vědou. Jsem naopak přesvědčen, že v podstatě všechna dnešní důležitá existující a prosperující světová náboženství se celkem snadno a přirozeně tímto způsobem přemění. Nic jiného jim nezbyde a neobyčejně se tím posílí. Zbaví-li se tradiční náboženství alespoň trochu nepodstatného balastu, soustředí-li se na samu podstatu a poněkud změní akcenty, dostanou se snadno do plného souladu s vědeckým poznáním a s dnešním „životním pocitem“, který je samozřejmě velmi odlišný od „životního pocitu“ lidí ve středověku nebo i jen před 100 lety. Tak se tradiční náboženství opět stanou žádoucí silnou duchovní oporou pro většinu moderního lidstva.

Co by k tomu dodal „Dáblův advokát“...

Je třeba poctivě připustit, že ono „esenciální náboženství“ přece jen nemá takovou bezprostřední schopnost být oporou a útěchou prostému člověku v jeho každodenních problémech, jako tradiční náboženství slibující posmrtnou odměnu za řádný a zbožný, i když třeba i velmi těžký nebo i tragický život. Víra v osobního Boha a možnost komunikovat s ním prostřednictvím modlitby je pro upřímně věřícího asi něco emocionálně přijatelnějšího než abstraktnější víra v onoho „filosofického Boha“ vyznávaného coby postupně se vyjevující smysluplný řád světa a zdroj jeho existence. Pro mnohé má onen esenciální deismus prostě až příliš blízko ateismu.

Ačkoli dosavadní vývoj a evidentní spontánní sebeorganizace světa se zdá velice sugestivně nasvědčovat tomu, že tento vývoj bude směřovat dál k nějakému grandióznímu vyústění, nelze samozřejmě vyloučit i skeptickou možnost, že to vše přece jen brzy bezvýhodně a nesmyslně skončí, že svět žádný budoucí smysl nemá. Pro takový pesimistický scénář by asi nasvědčovalo, kdybychom např. v budoucnosti zjistili, že inteligentní život se ve vesmíru vyvinul i na mnoha jiných místech a vždy po dosažení určité úrovně zanikl, např. v důsledku „efektu čarodějova učně“, kdy třeba i nechtěně rozpoutá nějaké mocné destruktivní děje. Dobře známá je historka o tom, jak Edward Teller před otestováním první vodíkové pumy vedl výpočty, které bezpečně prokázaly, že tento výbuch neodstartuje řetězovou reakci, do které se zapojí veškeré vodíkové atomy

na Zemi. Co když někdy v budoucnosti v podobné situaci bude výpočet chybný a nějaký zdánlivě bezpečný experiment odstartuje globální zkázu?

Musíme si uvědomit, že o vesmíru toho zřejmě víme směšně málo – vždyt' „opravdovou“ vědu dělá lidstvo jen asi o něco víc než 100 let. V naší galaxii (která je jednou z přibližně 100 miliard galaxií ve vesmíru) je zhruba 100 miliard hvězd. My dnes nevíme skoro nic ani o poměrech panujících na mimozemských objektech naší sluneční soustavy. I kdybychom dopodrobna věděli na kolika místech v naší galaxii existuje život resp. jak to s ním dopadlo (z dnešního hlediska naprosto nepředstavitelný úkol), stále by to byl nepatrný drobeček z celkové takové možné informace na úrovni vesmírné. Nevíme ani, jestli dnešní kosmologický model nemá nějaké zásadní vady, jestli např. základní fyzikální konstanty a zákony nejsou třeba v čase proměnné, jestli neexistují nějaké paralelní světy v jiných dimenzích, které za určitých okolností mohou s naším světem nějak interagovat, nevíme, jestli na některých místech vesmíru, třeba i poměrně blízko nás, nemůže docházet k nějakým fyzikálně dosud naprosto neznámým jevům, o nichž nemáme ani tušení a tudíž ani neumíme formulovat příslušné otázky. Myslím, že není daleko od pravdy přirovnání, že dnešní stav našeho poznání vesmíru je asi takový, jaká by byla úroveň poznání Země, kdyby naše pozorování byla omezena na jedinou místnost s pootevřeným oknem.

To, jestli si v takové situaci vybereme optimistickou či pesimistickou variantu základního religiózně-vědeckého světonázoru, je evidentně pouze věcí víry a intuice; žádné příliš silné racionální podklady nemáme. Já osobně dávám přednost té optimistické variantě, která mi připadá jednak přece jen trochu pravděpodobnější, ale hlavně mnohem příjemnější.

Ještě malá poznámka o těch zázracích: Ioni jsem se setkal s význačným italským lékařem a vědcem, který je předsedou vatikánské komise pro ověřování zázraků. Svatí katolické církve musí jak známo způsobit aspoň jeden prokazatelný zázrak, aby mohli být kanonizováni. Tento vědec tvrdil, že přes svůj počáteční skepticismus musel přijmout fakt, že zázraky se prokazatelně dějí, a to i v důsledku modlitby k určitému svatému. Uváděl mi příklady událostí (vyléčení ze smrtelné nemoci, resuscitace klinicky mrtvých), které byly podle něj naprosto nezpochybnitelně zdokumentovány a které podle jeho velmi bohatých lékařských zkušeností nemohly být vysvětleny přirozeným způsobem. Pochopitelně si nadále zachovávám skeptický názor, ale na druhé straně těžko mohu tohoto člověka jen tak obvinít z podvodu nebo aspoň z hloupé lehkovážnosti. Člověk si chtěl nechtěl musí klást otázku – co by se muselo stát, aby to nás skeptiky přesvědčilo? Co když přece jen, ať už je to jakkoli neuvěřitelné, existuje nějaké to nemateriální zásvětí, z něhož k nám občas zavítá zjevení Panny Marie? Na druhé straně – kdyby tomu tak opravdu bylo tak, pro Pannu Marii by bylo hračkou zjevit se třeba opakovaně na Times Square a tím podat jasný důkaz...

Ted' ale opravdu nevím, jestli nadpis tohoto odstavce (Co by k tomu řekl „Dáblův advokát“) je úplně na místě...